

DOI <https://doi.org/10.32782/2310-0583-2022-48.05>

МИКОЛА ЛИСЕНКО – МУЗИЧНИЙ СИМВОЛ УКРАЇНИ

До 180-ліття від дня народження

Оксана Захарчук – українська музикознавиця

*Микола Лисенко – стійкий борець
за право і слово рідного народу.*

Михайло Старицький

Постать Миколи Віталійовича Лисенка (1842–1912) акумулювала в собі талант геніального музиканта (композитора, піаніста, хорового диригента, фольклориста, музикознавця, педагога), україноцентричної, інтелігентної і чесної людини, одного з найактивніших культурно-громадських діячів другої половини XIX – початку XX століть. Це був період нищення всього українського. Українську народну пісню «Іди, іди, дощику» хор був змушений виконувати французькою мовою, бо українська мова заборонялася офіційною владою. Перебуваючи під постійним наглядом поліції і добре розуміючи суспільно-політичну ситуацію, Лисенко не переставав творити музику, хоча і знав, що його композиції не будуть виконуватися. Це був творчий подвиг патріотично налаштованої людини, яка вірила у щасливу долю України і працювала задля духовного розвитку її майбутніх поколінь.

Творча і громадська діяльність Лисенка стала музичним прапором політичної боротьби українського народу за незалежність. Вплив Лисенка на розвиток українського музичного мистецтва (композиція, виконавство, музична освіта, історико-теоретичні дослідження) важко переоцінити.

Микола Лисенко народився в 1842 році в селі Гриньки на Полтавщині, походив з козацького роду. Його музичні здібності виявилися дуже рано. Перші уроки фортепіанної гри він отримав від матері – чудової піаністки. Дитинство майбутнього композитора проходило в сільському середовищі. Українська народна культура – старовинні обряди, пісні, танці, казки, легенди – формувала художньо-естетичний смак Миколи, а на розвиток його української національно-патріотичної свідомості безпосередній вплив мала творчість нашого Пророка – Тараса Шевченка.

Поезією Шевченка Лисенко захоплювався до кінця свого життя. Про це писала, зокрема, Софія Тобілевич: «Головним дороговказом в усій діяльності Старицького і Лисенка були заповіді нашого українського великого страдника за народ, коб-

заря Тараса Григоровича Шевченка. Ті заповіді вони черпали з власних слів поета і вміли керуватися ними у своїй діяльності». І дійсно, поезія Шевченка була для композитора постійним джерелом творчого натхнення, тим світом, з якого він черпав свої художні образи, втілюючи їх у різних музичних формах і жанрах. При цьому не лише вокальні твори, написані на тексти Шевченка, а й фортепіанна музика Лисенка, насамперед твори великої форми, пов'язані переважно з образною будовою поезії великого Кобзаря.

Лисенко отримав дві вищі освіти. Він закінчив Київський університет (фізико-математичний факультет), захистив дисертацію і здобув науковий ступінь в царині природничих наук. Але любов до музики перемогла, і Лисенко вирішує здобувати професійні музичні знання в одній з найкращих в Європі Ляйпцизькій консерваторії по класу фортепіано. Крім гри на фортепіано, він вивчає музично-теоретичні дисципліни й основи композиції, відвідує хоровий клас, клас органа і камерного ансамблю.

З численних виступів Лисенка в роки навчання в консерваторії треба згадати про його участь у слов'янському концерті, що відбувся в Празі 26 грудня 1867 року. Запрошений як представник української музики, він з великим успіхом виконав у Празькій філармонії свою Концертну фантазію на теми українських народних пісень. У 1868 році Лисенко реалізує свій план видання українських народних пісень у власній обробці. У ляйпцизькому видавництві Карла Редера випускає перший збірник «Українські народні пісні у супроводі фортепіано» (40 пісень). Триває й композиторська діяльність Лисенка: створює Увертюру для симфонічного оркестру, фортепіанну «Сюїту на теми українських народних пісень» (ор. 2), розпочинає працю над музикою до «Кобзаря» Т. Шевченка (весь цикл складається з більш ніж 80 творів: пісні, романси, вокальні ансамблі, кантати, хорові поеми).

Як одному з найобдарованіших студентів консерваторії, Лисенку пропонують кар'єру концертуючого піаніста-віртуоза в країнах Європи, але він повертається в Україну. Лисенко ставить перед собою високу благородну мету: засобами музики

брати участь у боротьбі за соціальне і національне визволення українського народу. В умовах посиленого гоніння царизму на українську культуру, заборони українського слова – творів літератури і текстів до музичних творів – фортепіанне виконавство Лисенка як українського піаніста відіграло революційну роль. З цілковитим правом він міг би повторити слова Людвіга ван Бетховена про те, що тільки звуки залишаються вільними. Різноманітні завдання музичного просвітництва українського народу, що стояли перед Лисенком, треба було починати із загального піднесення музичних знань, музичного смаку слухачів, ознайомлення їх з популярними музичними творами.

В одній з рецензій на концерт Лисенка читаємо: «Талант і артистичне покликання Лисенка – безперечні; гра Лисенка відрізняється надзвичайною теплою і смаком. Володіючи від природи надзвичайно м'яким тушем, артист удосконалив його і надав йому, якщо так можна висловитися, оксамитності». Говорячи про виконання власних Лисенкових творів, рецензент відзначає, що «вони були виконані бездоганно, композиція їх відзначається оригінальністю, зберігаючи при цьому сповна національний характер». Закінчується рецензія такою загальною характеристикою Лисенкової гри: «Що особливо подобається в такому справді чудовому артисті як п. Лисенко, це простота гри виконуваних ним найважчих пасажів; прийоми його позначені цілковитою відсутністю тієї афектації, якою заражені багато хто з піаністів, що гастролують публічно. Ця художня простота прийомів цілком передається ним у виконанні музичних п'єс, які від цього чимало вииграють, і якщо не викликає особливого ефекту, зате лишає глибоке враження завдяки своїй задушевності». Отже, в рецензії різко протиставляється серйозне музичне мистецтво Лисенка поверховій, розрахованій на зовнішній технічний ефект грі модних зарубіжних салонних віртуозів.

Бажання Лисенка було охопити якомога ширші кола слухачів своєю просвітницькою виконавською діяльністю. З цією метою він вводить новаторські зміни у виконавську практику: поєднує в одному концерті свій виступ як соліста-піаніста і виступ хору (іноді зі співаками-солістами), яким він диригував, а то й акомпанував йому, сидячи за роялем. Ця смілива і на той час найпрогресивніша ідея привела до зростання національної свідомості українців, адже хоровий спів є найпоширенішим жанром як у народній українській музиці, так і в аматорському музикуванні.

Відомо, з якою любов'ю й ентузіазмом Лисенко організовував аматорські хори і гастролював з

ними по всій Україні протягом всієї своєї музичної діяльності. Так виникли знамениті хорові мандрівки Лисенка в 1892–1893, 1897, 1899 і 1902 роках. В них Лисенко використав найдієвішу форму виступів хору з солістами і виконання власних фортепіанних творів. Поїздки ці були пов'язані з величезними організаційними, зокрема фінансовими, труднощами. Якщо влаштування одного концерту в Києві вимагало від Лисенка неабиякої витрати енергії у переборенні численних перешкод, то що ж можна говорити про влаштування виступів у малих містах, де необхідно було знайти приміщення для концерту і житло для хористів, знайти по можливості придатний інструмент, забезпечити розклейку афіш, дістати, нарешті, дозвіл на концерт від місцевої влади.

Програма концертів складалася з двох відділів. На початку кожного відділу виступав Лисенко як піаніст з виконанням власних творів. Диригували хором, як правило, помічники Лисенка (Я. Яциневич – у двох перших подорожах, і К. Стеценко – у третій та четвертій), акомпанував сам Лисенко. Іноді Лисенко одночасно диригував і виконував фортепіанну партію. Багато хорових творів мали яскраво виражений характер соціального протесту.

У більшості міст приїзд Лисенка з хором ставав великою культурною подією. Так, в Умані місцевий театр був переповнений. У Золотоноші за кілька кілометрів від міста Лисенка і його хор зустріла спеціальна делегація. Зал Земського зібрання, де відбувався концерт, не міг вмістити всіх бажаючих. Приїздили люди із сусідніх сіл.

Про третю «хорову подорож» Лисенко писав: «Об'їздив усю Полтавщину і у Київщині був, у Черкасах та Смілі. Виїздив трохи більше як місяць. Будив заспаних земляків піснями. Дякували дуже, вітали щиро, прохали й надалі одвідувати».

Виконуючи заповіт Шевченка: «Учіться, читайте / і чужому навчайтесь, / й свого не цурайтесь», Лисенко понад 30 років життя віддав справі музичної освіти. Він викладав у Київському інституті шляхетних дівчат, працював у музичній школі С. Блуменфельда, займався приватною педагогічною практикою. Лисенко постійно підкреслював важливість вивчення українського фольклору для підготовки професійних і національно свідомих фахівців. Підсумком його діяльності на ниві музичної освіти стала заснована ним у 1904 році в Києві Музично-драматична школа з українською мовою викладання (з 1918 р. – Вищий музично-драматичний інститут ім. М. Лисенка), головним завданням якої була підготовка високо кваліфікованих музикантів й акторів. Цей заклад закінчили видатні діячі музичного мистецтва – Кирило



Фотографія М. В. Лисенка.
м. Київ, 6 червня 1895 р.



М.В. Лисенко з другою дружиною
Ольгою Липською, дочками Катериною,
Мар'яною і Галиною та сином Остапом. 1892 р.



Стеценко, Григорій Верьовка, Іван Козловський, Левко Ревуцький, Олександр Кошиць та багато інших.

У 1905 р. Лисенко разом з Кошицем створив хорове товариство «Київський Боян», яке очолював до кінця життя, а у 1908 р. став засновником та головою «Українського Клубу» (з 1912 р. – клубу «Родина»), до якого увійшли представники української інтелігенції.

Микола Віталійович Лисенко помер 6 листопада 1912 року. Його поховали на Байковому кладовищі у Києві. На похороні зібралося приблизно 100 тисяч людей з різних куточків України. Охочі попрощатися з композитором сиділи навіть на дахах будинків.

Концерти Лисенка часто перетворювалися на події великого суспільного значення, викликаючи демонстрації публіки, які набували явно політичного характеру. Це з особливою силою виявлялося при проведенні Шевченківських концертів.

Про широке визнання Лисенкової творчості і виконавства свідчать матеріали, пов'язані з відзначенням 35-літнього ювілею його творчої діяльності у 1903 р. в Галичині. Ось що про це розповідав сам композитор: «Не встиг я в Підволочиську вступити на Галицьку землю, як одразу опинився

серед друзів і квітів. В Тернополі – знову промови і квіти, зустрічали сотні людей. Та то був лише початок. Під'їжджаємо оце до Львова. Бачу на двірці (вокзалі) величезний натовп. Ну, думаю, сам цісар, Франц Йосиф, вирішив своєю персоною ошчасливити львов'ян. Ото попав у недобрий час. Вибираюсь з вагона. Вже став на східці. Коли дивлюсь, підходить до мене Н. Вахнянин, вітає. І люди кругом знімають шапки, співають многоліття. Тут я зрозумів, що то мене так зустріча-

ють, що, виходить, я і є та «царська персона». Не знаю, що відчують царі, королі і принци в таких випадках, а на мене все це так подіяло, що я наче у сні вийшов з двірця і відбув до міста».

У вітальному слові галицької інтелігенції дуже влучно і справедливо зазначалося: «Твоя геніальна муза обнялась з музою безсмертного Кобзаря – Тараса, і обидві, як рідні сестри, пішли по всій Україні будити наш бідний нарід з вікового сну до світла й сили».